

Dalija EPŠTEINAITĖ

## UŽMIRŠTI VILNIEČIAI

*Devyniolikmetis gimnazistas, protestuodamas prieš raudonąjį terorą, nužudo Vladimiro Lenino bendražygį, bolševikų pasiuntinį Lenkijoje Piotrą Voikovą. Vilnietis advokatas teisme gina jaunuolį liepsninga kalba, kurios pasekmės vėliau tampa fatališkos. 90-osios pasikėsinimo metinės. 110-osios Boriso KOVERDOS gimimo metinės. 130-osios advokato Paweło ANDREJEWO gimimo metinės. Atmintinų datų proga dviejų žymių vilniečių likimus pristato su Andrejėwų šeima lemties susieta vertėja ir eseistė Dalija EPŠTEINAITĖ.*

Pokario Vilnius baugino. Net saulėtą vasaros dieną gatvėse tvyrojo sutemos, tarsi skleidžiamos juodų langų kiaurymių. Sugriauti namai rodė savo subjaurotus vidurius – krūvas plytų, tinko, baldų nuolaužas, krosnių koklius, sulamdytus puodus, veidrodžių šukes. Vėjas ginė popierių, laiškų, nuotraukų sukurius. Baltos servetėlės su lūpdazių pėdsakais spurdėjo lyg sužeisti paukščiai.

Vaikščiojome po miestą, nurodytais adresais ieškodami buto. Man patiko Žvėrynas, maži nameliai su sodais – visada tokio norėjau, tačiau tėvai nesutiko: mokykla toli, jokio transporto, nameliai tik atrodo gražūs, o viduje jokių patogumų, net vandens nėra, kas jį nešios iš šulinio ar kolonėlės?

Laisvų tinkamų gyventi butų centre neliko. Apsigyventi buvo įmanoma tik „suglaudinus“ savininkus. Saulei leidžiantis

Paweł Andrejew – studentas. 1910.  
Andrejėwų šeimos archyvas



## FORGOTTEN RESIDENTS OF VILNIUS

*While protesting against the Red terror, a 19-year-old schoolboy killed Piotr Voikov (1888–1927), a Bolshevik and a supporter of Vladimir Lenin in Poland. A lawyer from Vilnius defended the young man in court with a fiery speech, which carried fatal consequences. The 90<sup>th</sup> anniversary. The 110<sup>th</sup> anniversary of Boris KOVERDA'S (1907–1987) birth. The 130<sup>th</sup> anniversary of the birth of the lawyer Paweł ANDREJEW (1887–1942). To mark these memorable dates, the fortunes of the two Vilnius residents are presented by Dalija EPŠTEINAITĖ, who is connected by fate with the Andrejew family.*

nuėjome į vieną iš sąrašo. Mus įsileido šviesiaplaukis blyškaus veido jaunuolis, tas, kurį turėjome „suglaudinti“, palikdami jam vieną kambarį, o sau pasiimdami kitus.

Ižengėme į pasakiško grožio tuščią erdvę. Pro du plačius langus ir balkono duris saulėlydžio saulė buvo nutvieskusi šokolado spalvos sienas su didžiuliais, po du ar tris išmėtytais auksiniais riešutais. Aukštas lubas juosė stiuko girliandos, kampuose prilaikomos putlių kūdikių. Viduryje šių puošių lubų nuo kalinėto vario plokštės vidurio leidosi ažūrinis žibintas su jo apačioje kabančiomis stiklo žvakutėmis, dar keturi mažesni žibintai kabėjo kiekviename plokštės kampe. Iškart panorėjau čia likti net kitų kambarių nemačius.

– Labai gražu, – pašnibždomis prancūziškai tarė motina. – Tik nepatogu trukdyti šį jaunuolį.

– *Madame*, – tarė buto savininkas, – tai vis geriau nei rusų pulkininkas...

Susidraugavome greitai. Igoris Andrejewas studijavo teisę Vilniaus universitete. Atrodo, buvo jį bebaigiąs. Tyliai vaikščiojo iš savo kambarėlio į virtuvę, užsikaisdavo arbatos, jo primusas nepažinojo kitokio patiekalo. Mūsų keturių asmenų šeima įžiebėdavo du primusus, o kartais pakurdavo ir viryklę, tuomet įmūrytame špižiniame rezervuare sušildavo vanduo indams plauti. Igoris mudviem su sese atrodė pagyvenęs, be to, kamavo mintis, kad mes jį „suglaudiname“, tad nedirsdavome jo kalbinti. O man knietėjo jį kai ko paklausti. Nes be galo intrigavo daiktų krūvelė, palikta ant grindų tuščioje mėnėje su lipdiniais ir auksiniais riešutais. Čia niekas negyveno, tad ėmiau tuos daiktus tyrinėti. Didelio formato aplankas su spalvotomis Drezdeno galerijos reprodukcijomis... Dar vienas storas aplankas: 300 Paryžiaus katedros skulptūrų. Tą aplanką žiūrėdavau nedažnai – buvo čia gražių statulų, bet buvo ir baisesių, be galvų ar su kaukolėmis. Traukė knygos – keletas tomų baltais minkštais viršeliais, kur autoriaus pavardė ir kūrinio pavadinimas užrašyti juoda spalva, o trys raidės *NRF* apačioje – raudona. Tėvas sakė, kad čia leidyklos pavadinimas. Ir paaiškino, jog tai trečiuoju dešimtmečiu labai skaityto Marcelio Prousto romanai. Tada, antrokė, dar nemokėjau skaityti prancūziškai, todėl atidėdavau į šalį melsvais viršeliais Henri Bergsono „Le Rire“<sup>1</sup>, G. Lombroso „L'Âme de la Femme“<sup>2</sup>, kitus leidinius be iliustracijų. O štai vieną labai įdėmiai sklaidydavau – „La Captivité et la Mort de Marie-Antoinette“<sup>3</sup>. Čia

buvo daug iliustracijų – senos graviūros, karaliaus Liudviko XVI, karalienės, taip pat Liudviku XVII netapusio dofino portretai. Tituliniame lape mačiau šeimininko ekslibrisą: „Pawel Andrejew, adwokat“. Tai gi – advokatas. Tuomet tapo aišku, kodėl šalia knygų mėtėsi atspausdinta ir įrišta Mendelio Beilio proceso stenograma. Dar krūvelė plonų kaip sąsiuviniai knygūškėčių su karikatūriniais piešiniais ant viršelių: seklys ar policininkas vežasi nusikaltėlį, pistoletai, senoviniai automobiliai... Tokie pigūs serijiniai leidinukai nesiderino prie Notre-Dame skulptūrų ir prabangios „Marie-Antoinette“. Ne iš karto sumojau: Arseno Lupeno nuotykių poną advokatą domino kaip kriminalistą! Viena knyga atrodė itin išsiskirianti iš bendro „komplekto“ – Maurice'o Maeterlinco „La Vie des Abeilles“<sup>4</sup>, vėliau supratau, kad ir ji nebuvo atsitiktinė. Igoris – advokato sūnus, bet kur pats buto savininkas? Ta tema nekalbėjome, pokary tokių dalykų neklausdavo. Gyvenome šiame gražiame bute aiškiai suvokdami, kad butą gaubia paslaptis.

Kartą mama parėjo ne viena. Su ja – liesa, suvargusi moteris, vilkinti pilku vatiniu ir įsispyrusi į kaliošus. Ši mamos klasiokė, sugrįžusi iš Štuthof, kur žuvo jos trys vaikai ir vyras, apsigyveno galiniame buto kambaryje, buvusiam advokato miegamajame. Krosnis, turėjusi šildyti tą kambarį ir gražiąją menę – advokato kabinetą, prastai traukė, naktį kambariuose užšaldavo vanduo. Tačiau teta Ženia nepatogumo nepaisė. Rytais, su rankšluosčiu per petį, marširuodavo girgždančiu parketu per šaltą menę, deklamuodama iš Goethe's ar Puškino, o vonioje, palaimingai šūkaudama, užsiversdavo ant savęs kibirą ledinio vandens.

Igoris vedė. Buvusiam advokato laukiamajame, prie pat įėjimo, su juo apsigyveno maloni ponia Aleksandra, ir ne viena – kartu su sūneliu, mudviejų su sese bendraamžiu. Jis negalėjo tapti mūsų žaidimų dalyviu, nes nevaikščiojo. Igoris su žmona primusu pašildydavo vandens ir nešdavo berniukui į kambarį – praustis.

Virtuvėje jau užė keturi primusai, vėliau juos pakeitė kero-gazai – patobulinta primuso versija. Prietaisas nebeužė, melsva liepsna mito žibalo garais. Vakaris teta Ženia ir Aleksandra ateidavo į mūsų valgomąjį. Prie didžiulio ažuolinio stalo sesė ir aš ruošdavome pamokas, moterys spėsdavo kryžiažodžius ar galvosūkius iš žurnalo „Ogoniok“, tėvas skaitydavo. Kartais dingdavo elektra, tuomet įžiebdavome žibalinę lempą. Igoris tuose pasisėdėjimuose nedalyvavo. Neprisimenu, kad jis būtų naudojėsis ir telefonu, nors kone visas namas lakstydavo pas mus skambinti. Man atrodė, jis tebejautė, kad vis dėlto mes jį „glaudiname“.

Ir štai 1947 metų vasara! Mus, tris mergaites – mane, sesę ir jaunesniąją pusseserę iš Kauno – visai vasarai nuvežė į Nemenčinės miestelį, pas Igorio mamą, kuri ten nuolat gyveno. Tų trijų mėnesių palaima ženklina visą mano gyvenimą. Tai buvo ne vien bendravimas su gamta ir su išskirtiniu žmogumi, tai buvo mokykla, kurią išėjome tarsi žaisdamos ir be paliovos džiaugdamosi. Gėlių, žolelių, grybų, medžių pavadinimai, ožka, kurią išmokome melžti, nykštukinės vištelės (kiekviena prižiūrėjo „savo“ paukštį), bitininkystės žinios ir daug daug įvairių dalykų, kuriuos mums atskleidė ši nepaprasta moteris Eugenija Nikolajevna, Nemenčinės vidurinės mokyklos mokytoja, visų pagarbiai vadinta *pani adwokatowa*. Sutemus galėjome įeiti į bityną. Atsargiai prigludusios ausimi prie avi-



Pawelas Andrejewas su sūnumi Igoriu. 1921.  
Andrejewų šeimos archyvas

lio stogo, klausėmės monotoniško jaukaus dūzgimo, įsivaizduodamos, ką jos ten veikia: apeina mažas korio lovutes, kur miega būsimos bitelės, daro tvarką savo namuose. Šalia avilių augo krūmai, niekur daugiau tokių neregėjau. Gal kokia reta serbentų rūšis – granato spalvos permatomomis, plonais dryželiais, neapsakomai skaniomis uogomis. Vėliau bergždžiai ieškojau tokios veislės. Alyvos šalia namo atrodė pasakiškos: tamsiai violetinėmis žiedų kekėmis, persiškos, – taip sakė. Ir erškėtrožės atrodė nepaprastos – labai stambiais keturių žiedlapių žiedais. Gal todėl, kad mes buvome mažos, karo vaikai, kiekviena su savo išgyvenimais, viskas, kas leisdavo įveikti skaudžią patirtį, atrodė nepaprasta, didinga ir gražu. Argi ne stebuklas tas baltas namelis sode, kur telpa vien centrifuga ir siaurutis minkštasuolis, o daugiau nieko? Su įrankiais ir baltu emaliuotu kibiru eidavome ten medų sukti. Ponia Eugenija pasakojo, kad vaikystėje Igoris namelyje nakvodavo.

Labai ilgėjau gražios sodybos, erdvaus namo ir sodo, mažos pilkutės vištelės, stiklinių uogų bityne, traškių ūmėdžių, kurias tik viena Eugenija Nikolajevna mokėjo kepti, ožkos Zorkos, keisto upelio, taip įmantriai vingiuojančio, kad stovėdamas ant vieno kranto jautiesi esąs priešingoje pusėje. Bandėme sudaryti pievos žemėlapi, o vis nesisekdavo tą upelį tinkamai nubraižyti. Laukėme vasaros... Bet vasarą Andrejewai jau buvo išvykę į Lenkiją.

Pradžioje rašė Aleksandra. Susėdę prie didelio stalo, garsiai skaitėme: „Kad nors viena akimi pažvelgčiau į mūsų virtuvę, kur dainuoja keturi primusai“, – ilgėjosi žavi moteris. O virtuvėje jau buvo apsigyvenęs drūtas dujų balionas. Tvarkydamiesi prieš Naujuosius metus, už krosnies vainiko prie pat lubų radome guminių kamuoliukų ryškiai raudonos spalvos. Galbūt tai *pan adwokat* buvo jį parsivežęs iš Paryžiaus mažajam Igoriui, o poniai Eugenijai – „300 Notre-Dame skulptūrų“?



БОРИСЪ КОВЕРДА

Снимокъ сделанъ въ Варшавѣ, въ здании суда  
въ день процесса 15-го июня 1927 г.

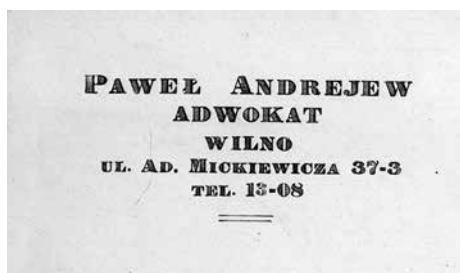
Borisas Koverda teismo salėje. 1927, birželio 17.  
Andrejewų šeimos archyvas

Kaip žaibas iš giedro dangaus trenkė žinia, kad namas numatytas kapitaliniam remontui, tad visiems gyventojams liepta nedelsiant išsikraustyti, nes remonto lėšas reikėjo skubiai panaudoti. Turėjome įsisprausiti į mažesnę butą, tad palikome daug Andrejewams priklausiusių daiktų: virtuvės laikrodžio marmuriniu korpusu buvo ypač gaila. Ne mažiau gailėjauisi juodos spintos su raižytais rožėmis, komodos su veidrodžiu ir marmuro stalviršiu... Senovinio prietaiso „Madame Sans-Gêne“ skalbiniams gręžti...

Dar nebuvo susitvarkę naujoje vietoje, kai sulaukėme svečio. 1967 metais skaityti paskaitos universitete atvyko Igoris Andrejewas. Susėdę prie to paties ažuolinio stalo, ilgai kalbėjomės, jau nebijodami paliesti praeitį, kad ir kokia liūdna ji mums buvusi. Sužinojau, kad geroji *pani adwokatowa* mirusi, o štai ir žinia apie advokatą Andrejewą.

– Mano tėvas gynė Voikovo žudiką, – tarė Igoris.

Advokato Pawelo Andrejowo vizitinė kortelė. Apie 1925.  
Andrejewų šeimos archyvas



Voikovas... Maskvos metro stotelė – kiek kartų, studijuodama, pro ją važiauvau, gal net išlipdavau, bet niekada nesusi-mąstydavau, kas tas žmogus – ar maža tokių, sovietams nusipelnusių, mirgėjo visoje Sąjungoje, jų vardais vadintos gamyklos, mokyklos, bibliotekos, kolūkiai, miestai. Šis, pasirodo, kankinys, o žmogus, apie kurį tiek galvota, su juo susijęs, teisme gynė jo žudiką? Tik praėjus dešimtmečiams, prasiskleidus geležinei uždangai, po to, nuvožus archyvų sarkofagų dangtį, pavyko atskleisti ilgai kamavusią paslaptį.

...Šūvis nuaidėjo Varšuvos geležinkelio stotyje 1927 metų birželio 7 dieną.

Du budėję policininkai puolė prie ginkluoto žmogaus, bet šis nespriešino, ramiai leido uždėti antrankius. Borisas Koverda. Gimnazistas vilnietis. Devyniolikos metų.

– Ką čia nušovei? – pasiteiravo policininkas, lydėdamas jaunuolį į stoties policijos nuovadą.

– Sovietų pasiuntinį.

Atvykęs tardytojas paklausė apie nusikaltimo motyvą.

– Veikiau gindamas savo Tėvynės interesus, – tarė suim-tasis.

Teismas įvyko praėjus vos savaitei po incidento. Nei Lenkija, nei Sovietų Sąjunga nesiekė eskaluoti bylą, kuri galėjo atskleisti netikėtų nepageidaujamų aplinkybių. Lenkija vengė komplikuoti santykius su pavojingąja kaimyne, o Rusija gerai atsiminė, kad 1923 metais Morisas Konradis (Maurice Conradi), nužudęs sovietų pasiuntinį Šveicarijoje Vaclavą Vorovskį, liko šveicarų išteisintas, nes pasaulio bendruomenė jau buvo nusigrėžusi nuo Sovietų Sąjungos ir jos raudonojo teroro. „Padariau gerą darbą – bolševikai pražudė visą Europą, – pareiškė buvęs rusų karininkas Konradis. – Tai išeis į naudą visam pasauliui.“

...Birželio 15 dieną teismo salė buvo pilnutėlė. Lenkija ir Vakarų šalys atsiuntė per 120 korespondentų. Sovietų žurnalistai užėmė vietas atokiau nuo „buržuazinės“ spaudos atstovų. Atvesdintas kuklus, švariais marškiniais devyniolikos metų jaunuolis iškart užkariavo susirinkusiųjų simpatijas. Savo istoriją ir nusikaltimo motyvus jis dėstė ramiai, taisyklinga lenkų kalba.

Borisas Koverda gimė 1907 metais Vilniuje, pedagogų šeimoje. Tėvas – Sofronas Koverda, pradžios mokyklos mokytojas, motina Anna – našlaičių gimnazisčių prieglaudos direktorė. Be Boriso, šeimoje augo dukterys Irina ir Liudmila. Gyveno skurdžiai Vilniaus pakraštyje, ir sūnus gimnazistas įsidarbino savaitraščio „Беларускае Слова“ („Baltarusių žodis“) redakcijoje kaip korektorius ir ekspeditorius. Gimnazijoje jį laikė stropiu mokiniu, tačiau darbas trukdė mokslams, vaikiną praleidinėjo pamokas, ir mokytojų taryba, kad ir apgailėstaudama, turėjo jį iš gimnazijos pašalinti.

Borisas buvo matęs bolševikų siautėjimą. Per Pirmąjį pasaulinį karą evakuotas su šeima į Rusiją, gyveno ten iki 1918 metų. Čekistai nužudė jo pusbrolių, visų akivaizdoje Samaroje ant užšalusios upės ledo sušaudė stačiatikių kunigą tėvą Lebedevą... Sugrįžęs į Vilnių ir įstojęs į baltarusių mokyklą, Borisas nepritapo prie bendramokslų, kurių daugelis rodė simpatijas bolševikų režimui. Jaunuolis perėjo į rusų gimnaziją, kur vyravo antibolševikinės nuotaikos. Dr. Arsenijaus Pavliukevičiaus leidžiamas baltarusių dienraštis turėjo aiškią antikomunistinę kryptį, ir Koverda tapo ne vien bendradarbiu, bet ir bendra-

minčiu. Jis taip pat susidraugavo su rusų esaūlu Michailu Jakovlevu, pilietinio karo metais vadovavusiu būriui. Vilniuje Jakovlevas leido rusų savaitraštį «Новая Россия» („Naujoji Rusija“). Jiems abiem Koverda atskleidė savo ketinimus grįžti į Rusiją, ten prisidėti prie antikomunistinių organizacijų ir kovoti nuverčiant bolševikų valdžią. Jis ėmė ruošti žygiui, bet staiga jo mintys įgavo kitokią kryptį. Sovietų valdžia paskyrė ambasadoriumi Lenkijoje Piotrą Voikovą, žymų bolševiką, Lenino bendražygį, aktyviai dalyvavusį susidorojant su caro šeima. Tai jis, Voikovas, chemijos specialistas, sumanė likviduoti nužudytųjų kūnus sieros rūgštimi, vėliau kompanijose gyrėsi rodydamas rubino žiedą, kurį numovė nuo sušaudytos imperatorienės piršto. Sovietų vyriausybė bandė skirti Voikovą diplomatinio atstovu Kanadoje, tačiau Kanada dėl minėtos priežasties atsisakė jį įsileisti. Apie tai rašė lenkų spauda, bet, nepaisant to, Józefo Piłsudskio vyriausybė sutiko priimti Voikovą. Lenkija buvo arčiau Rusijos nei Kanada....

Koverda, kad ir ne monarchistas, nutarė Voikovą likviduoti, keršydamas už žiaurų Rusijos valdovo ir jo artimųjų nužudymą, simbolizuojantį visą bolševikų siautėjimą. Pavliukevičius ir Jakovlevas sumanymui pritarė ir parūpino jaunuoliui pistoletą su šoviniais, surinko pinigų kelionei.

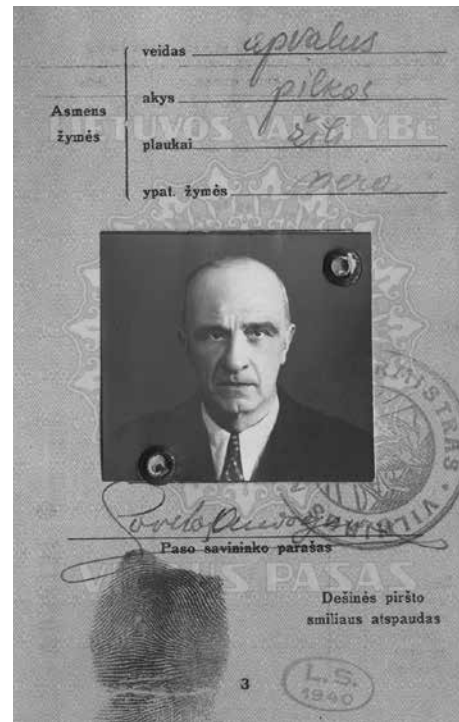
Atvykęs į Varšuvą, Koverda ėmė sekti Voikovą. Sužinojęs iš laikraščių, kad sovietų pasiuntinys ruošiasi vykti į Maskvą, kelias dienas jo tykojo geležinkelio stotyje. Tačiau Voikovas nesirodė. Pavliukevičiaus įduoti pinigai baigėsi, Koverda, beveik praradęs viltį užklupti būsimą auką, paskutinį kartą atėjo į stotį. Ir staiga ieškomasis išdygo jam prieš akis! Jis niekur nevažiavo, buvo atėjęs pasitikti iš Londono į Maskvą vykstančio sovietų diplomato Arkadijaus Rozengolco. Jaunuolis pamatė juos einančius prie stoties kavinės, pažino Voikovą, tad žengė jiems priešais ir iššovė. Voikovas šastelėjo atgal, o Koverda, pabėgęs keletą žingsnių iš paskos, iššovė jam pavymui. Atsirėmęs į vagoną, Voikovas bandė atsišaudyti. Prie jų jau bėgo policininkai. Sunkiai sužeistas Voikovas buvo išgabentas į ligoninę, kur netrukus mirė.

...Perskaitęs kaltinimo aktą, teismo pirmininkaujantis paklausė Koverdos, ar jis prisipažįsta esąs kaltas. Teisiamasis atsakė pripažįstąs nužudymo faktą, tačiau kaltu savęs nelaikąs, kadangi nužudė jį už viską, ką bolševikai padarė Rusijai.

Kaltinimo pusėje kalbėjo vos penki liudininkai – policininkai, diplomatas Rozengolcas, moteris, atvykusiam Koverdai išnuomojusi kambarį. Gynimo pusei atstovavo 21 liudytojas: Koverdos tėvai ir sesuo, gimnazijos direktorius, kunigas, savaitraščio „Беларускае Слова“ leidėjas, gimnazijos draugai. Visi jie kalbėjo apie teisiamąjį kaip apie garbingą ir humanišką žmogų. Prokuroro Rudnickio kalba labiau priminė ne kaltinimą, bet gynimą.

Prokuroras pradėjo pabrėždamas, kad Koverda yra rusas ne vien savo kilme, gimtąja kalba ir tikyba, bet ir savo begaline meile Tėvynei, galėjusia net aptemdyti jam protą. *Tačiau kad ir koks klaidingas būtų kelias, į kurį atvedė jo liepsninga meilė, mes negalime neįsidėmėti tos tiesos, kuri jame gyvena, kuri vadovauja jo nepatyrusiam protui, jo klaidingiems nusikalstamiems žingsniams...*

Tokiais ir panašiais žodžiais aiškino prokuroras šį nusikaltimą. Pasmerkdamas terorą kaip atpildo priemonę, jis pabrėžė, kad nei jaunumas, nei patriotizmas negali pateisinti žmogų-

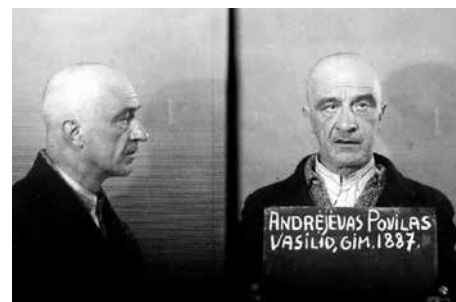


Sovietinis pasas, Pawełui Andrejewui išduotas 1940 m.  
Lietuvos ypatingasis archyvas, F. K-1, ap. 58, b. 40304/3, l. 70-3

dystės, ir žudikas nusipelno pačios griežčiausios bausmės. Ypatingos bylos režimu, pagal kurį vyko procesas, nuosprendis reiškė arba mirties bausmę, arba sunkiuosius darbus iki gyvos galvos. Žodžiai, kuriais prokuroras kreipėsi į teisėjus, nuskambėjo kaip raginimas būti gailėstingiems:

*Nužudytas žmogus, pasiuntinys, užsienietis, neabejojęs savo saugumu Lenkijos žemėje. Tai beprotiškas ir fatalus šūvis, kurio paskutinis aidas bus jūsų nuosprendis. Lenkijos Respublika, kuri kalbės jūsų lūpomis, turi pasmerkti ir griežtai nubausti. Pernelyg skaudžiai ižeistas jos orumas, kad ji galėtų pasielgti švelniai ir atlaidžiai. Ji privalo būti griežta nusikaltėliui, kas reiškia, kad ir jūs tokie turite būti. Po kelių minučių jūs tapsite Respublikos protu ir sąžine, sirgsite jos rūpesčiais, pyksite jos pykčiu, bausite jos išmintimi. Ir jeigu jūs, vedami jai būdingo gailėstingumo, panorėsite rodyti jam prielankumą, pasverkite ir atsiminkite, kad tai ne jūs, bet ji pati bus jam maloninga.*

Paweł Andrejewas Lukiškių kalėjime. 1940.  
Lietuvos ypatingasis archyvas, F. K-1, ap. 58, b. 40304/3, l. 6 -1





Kėdė iš advokato Pawelo Andrejowo buto.  
Aleksandros JCOVSKYTĖS nuotrauka

Prokuroro kalba visiems padarė gilų įspūdį. Incidento liudininkas Rozengolcas paliko salę.

Koverdą gynė keturi advokatai – trys varšuviečiai ir teisiamojo motinos Annos priprašytas vilnietis Pawelas Andrejowas. Tarsi oponuodamas prokurorui, advokatas papildė pastarojo mintį apie teisiamojo patriotinius jausmus.

*Koverda kentėjo dėl savo Tėvynės nelaimių, kovojo už ją, – įrodinėjo advokatas. – Ne Koverdos Tėvynei atstovavo Voikovas, bet iš kraujo sukurtam ir krauju mintančiam dariniiui, kuris net nuplėšė Rusijos vardą nuo savo vėliavos. Tėvynė nėra vien teritorija ir jos gyventojai, Tėvynė – tai visuma tradicijų, tikėjimų, siekių, šventenybių, dvasinių vertybių ir istorinės bendrystės, kurią lemia žmogiškieji ištekliai ir gyvenimas toje žemėje. Tėvynė – tai istorija, kurioje tarpsta tauta. O ar TSRS pajėgi sukurti naciją, tautą? Ne. Ne už Tėvynės gerovę, taip skirtingai suprantamą, kovėsi Borisas Koverda – šis vargšas vienišas berniukas stojo prieš vargšės Tėvynės pikčiausius priešus... Taigi ką nužudė Koverda? Argi Voikovą – pasiuntinį Abiejų Tautų Respublikoje? Bet gal Voikovą – Kominterno narį? Juk šitoks dviveidis Janas nužudytasis Voikovas ir buvo. Atsakymas slypi Koverdos žodžiuose: „Voikovą nužudžiau ne dėl to, kad jis buvo pasiuntinys, ir ne dėl jo, pasiuntinio, veiklos Lenkijoje – Kominterno narį nužudžiau už Rusiją“. Taigi už tai, ką Voikovas ir kiti Kominterno bičiuliai padarė Rusijai, nužudė jį Borisas Koverda. Argi tai oficialaus asmens nužudymas dėl jo einamų tarnybinių pareigų ir jų vykdymo? Ne!*

Salė lengvai atsidosu paskelbus nuosprendį: priverstiniai darbai iki gyvos galvos.

Gynimo pusei tai reiškė visišką jos pergalę. Pawelas Andrejowas grįžo į Vilnių kaip nugalėtojas. Anksčiau populiarus advokatas dabar tapo įžymybe. Tarpukaris – tai Pawelo Andre-

jowo žvaigždžių metai. Kabinetas Mickevičiaus prospekte 37, bt. 3, niekada nebuvo tuščias.

1887 metų rugsėjo 14 dieną Vilniuje gimęs Pawelas Andrejowas – antros kartos teisininkas, advokato profesiją paveldėjęs iš tėvo Bazylo Andrejowo. Šeimoje kalbėta lenkų ir rusų kalbomis. Pawelas studijavo teisę Sankt Peterburgo universitete. Nuo 1912-ųjų priklausė Lenkijos advokatų sąjungai. 1914-aisiais vedė Eugeniją Pochitonovą, vieną iš vienuolikos žinomo vilniečio dantisto Nikolajaus Pochitonovo dukterų. Kabinetas centriniame Vilniaus prospekte, erdvus butas Sierauskos gatvėje, vasarnamis Nemenčinėje byloja apie pasiturimą šeimos gyvenimą. Andrejowo kalbos teisme cituojamos pažįstamų. Jis – tikras savo profesijos riteris, mėgsta kartoti seną lotynišką sentenciją, kad advokato profesija tobula kaip dorovė. Jo mėgstamiausia knyga – Baudžiamasis kodeksas. Jis nesirenka kokios vienos srities, imasi tiek kriminalinių, tiek civilinių bylų. Jį, vilkintį ilgu juodu paltu, avintį auliniais batais, dažnai mato kaimo vietovėse. 1933 metais Andrejowas gina teisme už komunistinę veiklą suimtą B. Solomoką, 1936 metais už panašią veiklą – H. Tarelį<sup>5</sup>. Tolimas nuo politikos, jis nevensia įsiterpti, jeigu reikalas jam atrodo svarbus. Jautriai reaguoja į antisemitizmo apraiškas visuomenėje. Jo ir intelektualų grupės pastangomis iš darbo atleidžiamas Joachimio Lelevelio gimnazijos mokytojas, pasižymėjęs antisemitiniais akibrokštais. Po darbo Andrejowas susitinka su draugais, lankosi kavinėse. Jam ir Eugenijai patinka ūkininkauti Nemenčinės sodyboje. Ten įkuria bityną... Advokatas sportuoja, jis – Lenkijos slidinėjimo asociacijos narys...

1937 metais jį pradžiugina žinia, kad Borisas Koverda paleistas į laisvę, pritaikius amnestiją.

1939 metų rugsėjo 1-ąją nacių Vokietija užpuolė Lenkiją, prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Rugsėjo 17-ąją į karą prieš Lenkiją įsijungia TSRS. Lenkijos kariuomenė pralaimi kampaniją. Spalio 1-ąją prisaikdinta Lenkijos emigracinė vyriausybė. 1940 metų rugpjūčio 3-iąją Lietuva tampa sovietine respublika, o rudenį Vilnius jau nebe lenkų Wilno, bet Tarybų Lietuvos sostinė. Keičiama visa gyvenimo sankloda. Raštvedyba – tik lietuvių kalba, atleidžiami lenkų advokatai, daugelis suimami. Ne vien advokatai – mokytojai, tarnautojai, ūkininkai... Andrejowas supranta, kokia kuriama tvarka, supranta ir gresiantį pavojų. Trauktis nėra kur. Pasislėpti taip pat, jis per daug matomas. Jis kreipiasi dėl LTSR paso ir tokį gauna, jo vardas ir pavardė užrašyti lietuviškai: *Povilas Andrejevas*, kas neatitinka jokio turimo dokumento ir trikdė jį, kaip teisininką. Sovietinis pasas, kaip lojalumo ženklas, tik atitolino tai, kas buvo neišvengiama. 1940 m. spalio 30 d. Lukiškių kalėjimo apsaugininkai, įpratę matyti Andrejową lankant klientus, apstulbo: *pan adwokat* žengia konvojuojamas... Nutarimas areštui, pasirašytas jaunesniojo leitenanto Nikulino, skelbė:

*Andrejevas P. V. yra aktyvus kovos prieš Tarybų valdžią veikėjas, palaiko ryšius su kontrrevoliucinę kovą vykdančiais asmenimis (grafas Velgorodskis), dalyvavo kaip savanoriškas, neapmokamas gynėjas Koverdos – TSRS pasiuntinio Lenkijoje drg. Voikovo žudiko teisme.<sup>6</sup>*

Slinko dienos, savaitės, mėnesiai – tardymai, kaltinimai, įtarimai...

1941 metų birželio 22-ąją Vokietija užpuolė Tarybų Sąjungą, 23-iąją naciai įžengė į Lietuvą. Tą pačią dieną sovietiniai

Lietuvos šeimnininkai įsigudrino Lukiškių kalinius išgabenti iš miesto į Rusijos gilumą, o liepos 3-iąją įgrūsti į Gorkio miesto kalėjimą Nr. 1, kur kalėjo nemažai lenkų<sup>7</sup>.

1941-ųjų liepos 30-ąją Lenkijos emigracinė vyriausybė pasirašė kompromisinį susitarimą su TSRS ir atnaujino diplomatinius santykius. TSRS paleido iš kalėjimų ir lagerių daugumą Lenkijos piliečių. Visi jie turėjo įsilieti į besiformuojančią generolo Władysława Anderso kariuomenę<sup>8</sup>. Apie 115 000 TSRS represuotų lenkų, iš jų 40 000 kariškių ir apie 74 000 civilių, atgavo laisvę tikėdamiesi išvykti iš TSRS. Tačiau advokatas Andrejėwas liko kameroje. Jo byla Nr. 587/1598 atkeliavo drauge su juo. Ir straipsnis jam buvo taikomas tas pats, Rusijos Federacijos Baudžiamojo kodekso straipsnis 58-13: kontrrevoliucinė veikla. Kuo toliau, tuo labiau byla „sunkėjo“. Sunkinamoji aplinkybė buvo savanoriškas ryžtas nemokamai ginti žudiką, kad ir kaip Andrejėwas įrodinėjo, jog teisiamojo motina buvo jam sumokėjusi. Prie bylos buvo pridėtas interviu – emigrantų laikraščio iškarpa, nors suimtas neigė davęs tokį interviu, o labiausiai nuteikdavo prieš advokatą jo ryžtas išsaugoti jaunuolio gyvybę. Nebuvo jam naudinga, kad Koverdos paleidimą į laisvę laikė teisingu. Pawelas Andrejėwas neprisipažino esąs kaltas, o savo sutikimą ginti Koverdą aiškino kaip profesinę pareigą. Jis niekada nesirinkdavo bylų, laikydamas, kad prieš įstatymą visi yra lygūs, o advokato pareiga būti objektyviam, maksimaliai taikant įstatymą, galėsiantį palengvinti teisiamojo padėtį. Tokia jo pozicija buvo įvertinta kaip bendrininkavimas padarant nusikalstamą veiką. Pažymėtina, kad byloje nė vieno karto neužsiminta apie kalbą teisme, necituojami bolševikinę santvarką apibūdinantys žodžiai. Ar čekistų teisininkams galiojo sena juridinė taisyklė: *Cogitationis poenam nemo patitur*?<sup>9</sup> O gal žodžiai, kad TSRS – iš kraujo sukurtas ir krauju mintantis darinys, atrodė tokie šventvagiški, kad vien pakartoti juos būtų nusikaltimas? Dalį kaltinimų Andrejėwui pavyko paneigti, dėl kai kurių jo pastebėtų procesinių pažeidimų tardytojai su juo sutiko, tačiau atmetė prašymą skirti jam gynėją, ir savo nusistatymo teismas nepakeitė. Nuosprendis buvo vienareikšmis: Pawelas Andrejėwas, savanoriškai apsiėmęs ginti teroristą Borisą Koverdą, nužudžiusį drg. P. Voikovą, savo interviu baltagvardiečių laikraščiu įrodinėjo, neva Koverda veikė teisingai, įvykdęs teroro aktą iš meilės tėvynei Rusijai. Kaltinamasis nepripažino savęs kaltu, tačiau bylos medžiaga įrodo jo veiką esant nukreiptą prieš TSRS. Teismas nutaria: pagal RTFSR Baudžiamojo kodekso straipsnį 58-13 skirti aukščiausią bausmę – sušaudant.

Pawelas Andrejėwas buvo sušaudytas Gorkio miesto kalėjime Nr.1 1942 metų kovo 16 dieną.

## EPILOGAS

Borisui Koverdai, 1927 metais nuteistam priverstinių darbų iki gyvos galvos, Lenkijos prezidentas pakeitė bausmę į penkiolika metų laisvės atėmimo. Gruzdėnėko miesto kalėjime jaunuolis intensyviai mokėsi, išeidamas ne vien gimnazijos programą, bet ir aukštosios mokyklos dalykus. Už pavyzdinę elgesį turėjo teisę gauti laikraščių ir naudotis radijo imtuvu. Žurnalistams retai pavykdavo rasti jį kameroje, visą laisvą nuo darbų laiką Koverda leisdavo kalėjimo bibliotekoje. 1937 metais, pritaikius amnestiją, jis išėjo į laisvę, palikęs kalėjime dešimt jaunystės metų. Būdamas 29-erių, Serbijoje išlaikė

abitūros egzaminus ir įstojo į Belgrado universitetą. Vengdamas bet kokio ažiotažo, stengėsi būti nepastebimas. „Ryždamosis nužudyti Voikovą, buvau pats pasiryžęs mirti, – kalbėjo jis. – Atėjau žudyti ir laukiau mirties nuosprendžio sau. Bet kadangi mane paliko gyvą, norėčiau, kad mane visiškai pamirštų ir kuo mažiau apie mane žinotų“<sup>10</sup>. Studijas Belgrade nutraukė 1941-aisiais, vokiečiams okupavus Serbiją. Koverda grįžo į Lenkiją, tuomet jau nacių okupuotą, ten vedė ir su šeima gyveno iki 1944-ųjų. Yra žinių, kad jis bendradarbiavo su generolo Boriso Cholston-Smyslovskio<sup>11</sup> vadovaujamos Pirmosios rusų nacionalinės armijos štabu. Baigiantis karui ir artinantis Raudonajai armijai, rusams, gyvenantiems Lenkijoje, buvo leista pasitraukti į Vokietiją. Generolas Cholmston-Smyslovskis įsakė savo kariuomenei trauktis į Lichtenšteiną. Ta pačia kryptimi su pabėgėlių srautu judėjo Koverdos šeima. Po ilgų peripetijų Borisui Koverdai su žmona Nina ir dukra Natalija pavyko pasiekti JAV. Čia Borisas dirbo rusų spaudoje, gyveno kukliai, beveik uždari. Jo biografijoje data, besibaigianti skaičiumi „7“, ne kartą pasirodydavo lemtinga. Taigi 1987-ieji tapo paskutiniais jo gyvenimo metais.

Vyresnieji Boris Koverdos draugai Michailas Jakovlevas ir Arsenijus Pavliukevičius dalyvavo antinaciniame judėjime. Jakovlevas buvo nacių sušaudytas, Pavliukevičius žuvo Osencime.

Pasikėsimo į Voikovą liudininkas Arkadijus Rozengolcas čekistų sušaudytas 1938 metais kaip „liaudies priešas“ – kaip ir daugelis ištikimų leniniečių.

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, advokato Pawelo Andrejėwo šeima ilgai neturėjo apie jį žinių. Buvo pranešta, kad Andrejėwas iš kalėjimo paleistas ir su Anderso armija išvyko į Persiją, kur mirė. Vėliau, 1949-aisiais, per Raudonąjį Kryžių sužinota, kad advokatas neva miręs kalėjime. Ir tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę paaiškėjo kraupi tiesa: simbolinis Pawelo Andrejėwo kapas yra šalia jo sūnaus Igorio (1915–1995) kapo Varšuvos Powązki kapinėse<sup>12</sup>.

## DALIA EPŠTEINAITĖ

<sup>1</sup> „Juokas“ (*pranc.*).

<sup>2</sup> „Moters siela“ (*pranc.*).

<sup>3</sup> „Marijos Antuanetės areštas ir mirtis“ (*pranc.*).

<sup>4</sup> „Bičių gyvenimas“ (*pranc.*).

<sup>5</sup> LYA (čia ir toliau: Lietuvos Ypatingasis archyvas), f. K-1, ap. 58, b. 40304/3, l. 72-2.

<sup>6</sup> LYA. Ten pat, l. 16.

<sup>7</sup> O transporcie z Łukiszek do Gorkij: Longin Tomaszewski, Kronika Wileńska 1939–1941, Wydawnictwo Pomost, 1990, s. 184.

<sup>8</sup> Karinis dalinys, pavaldus Lenkijos emigracinei vyriausybei, formaliai priklausė Lenkijos ginkluotosioms pajėgoms Vakaruose.

<sup>9</sup> Niekas nebaudžiamas už mintis (*lot.*).

<sup>10</sup> © Геннадий Горбунов. Проза. py. 2010. <http://www.proza.ru/2010/05/27/627>

<sup>11</sup> Borisas Cholmston-Smyslovskis (Von Regenau, Arthur Cholmston, 1897–1988) – buvęs Rusijos armijos karininkas, baigiantis Antrajam pasauliniam karui suformavęs Vokietijos teritorijoje Pirmąją rusų nacionalinę armiją iš rusų emigrantų ir karo belaisvių (iš viso apie 6 000 asmenų).

<sup>12</sup> Pokalbiai su Pawelo Andrejėwo vaikaičiu, kino ir televizijos režisieriumi Piotru Andrejėwu (1947–2017), Vilniuje ir Nemenčinėje 2015 m. liepą. Taip pat: In memoriam Pawel Andrejew, <http://www.pawel.andrejew.com/>